

MUKAYESELİ TÜRK DÜNYASI FOLKLOR ARAŞTIRMALARINDA KARŞILAŞILABİLECEK BAZI PROBLEMLER

Yrd. Doç. Dr. Metin ERGUN

Rus strateji değişikliği ile birlikte Rus imparatorluğu yeniden yapılanırken, Türklük bilimi sahasında yapılan çalışmalar da hız kazanmıştır. Ne yazık ki bu çalışmalar belirli bir program ve plan çerçevesinde yapılmamaktadır. Bir an önce bir akademinin kurularak bu çalışmaların belli bir plan dahilinde yürütülmesinde fayda görmekteyiz. Aksi halde, esas gayesi Türk boylarını ayrı milletler haline getirmek olan dünya Türklük biliminin plan ve mantığının dışına çıkmak mümkün olmayacaktır.

Yaklaşık iki yüz yıllık bir geçmişi olan Türklük biliminin plan ve programını her devirde misyoner türkologlar yapmıştır. Kabul edilen Türklük bilimi anlayışının mantığı ve temeli, esas olarak "ayrılıklar" üzerine kurulmuştur. Yani, her konuda farklılıkları, ayrılıkları bulmak ve bunları işleyerek büyütme bu ilmin dünyaca kabul edilmiş olan metodudur. Ne yazık ki, bizim Türklük bilimi anlayışımız da bu plan doğrultusunda. Zaman zaman ayrılıkları esas alan bu mantığa karşı ciddi direnç gösterirse de Türkiye Türkolojisi esas itibarıyla "teslimiyetçi" bir anlayışa sahiptir. Halbuki Türk Türklük biliminin metodu "müşterekler" esasında kurulmalıdır. Yani, Türk dünyasının müştereklerini ele alıp işlemelidir. Müsterekleri tesbit etmede özellikle folklor-halk edebiyatı mahsullerinden faydalanılmalıdır. Bir destan, bir efsane, bir tip, hattâ bir motif ele alınarak bütün Türk dünyasında izlenebilir. Bunun için derlemele-re ağırlık verilmelidir. Aşağıda belirteceğimiz gibi, yayımlanan folklor ve halk edebiyatı mahsulleri pek sağlıklı değildir. Derleme yapılmazsa bile arşiv malzemeleri kullanılmalıdır. Müsterekleri göstermesi bakımından Türk dünyası açık tarzı şiir geleneği bir projeye ele alınıp bütünüyle ortaya çıkarılmalıdır.

Ne yazık ki, Türkiye Türkülük bilimi günümüzde bile Türk dünyasının müştereklerini tesbit etmede ve araştırmada belli bir plan ve program içerisinde değildir. Çalışmalar daha ziyade dil alanına kaydırılmıştır. Azeri Türkçesi grameri veya Türkmen Türkçesi grameri

gibi eserler hazırlamakla yetinilmektedir. Halbuki bir an önce mukayeseli dil çalışmalarının başlaması gerekmektedir. Bu mukayeseli dil çalışmaları da derlemelerle gerçekleştirilmelidir. Hiç değilse metin taraması yoluyla yapılmalıdır. Acaba yazı dilleri üzerinde yapılan gramer çalışmaları bizi hangi oranda doğru sonuçlara götürür? Mesela, Özbek yazı dili üzerinde yapılan bir gramer çalışması acaba bizi doğru bir sonuca götürür mü? Veya soruyu şöyle de sormak mümkündür: Acaba Özbekistan'da yaşayan insanların yüzde kaç Özbek yazı dilini konuşma dili olarak kullanmaktadır? Hattâ şu şekilde sormak da mümkündür: Rus Türklük bilimcileri Sart etkisindeki Taşkent ağzını değil de Hazerın bölgesinde konuşulan Oğuz ağzını ya da Fergana etrafındaki dağlık kesimde yaşayan ve diğer Özbeklerin de "Türk" dediği boyun ağzını resmi dil yapsalardı, Özbek Türkçesi hakkındaki kanaatlerimiz değişmez miydi? Hattâ daha ileri giderek, coğrafyaya bağlı olarak yapılan modern lehçe tasniflerinde Özbek Türkçesi'ni Oğuz grubu içerisinde almaz mıydık? Bu konuda, bir çok örnek daha verilebilir.

Belirtelim ki, modern edebiyat metinlerinin aktarılmasının da Türk dünyasının müştereklerinin ortaya çıkarılmasında çok etkili olacağı kanaatinde değiliz. Bazı bilim adamlarımızın da belirttiği gibi, boyların tanınmasında modern devir edebî eserlerinin etkisi olabilir.(1)

Kanaatimizce, Türk dünyasının müştereklerini tesbit etmede en etkili saha folklor ve halk edebiyatı olmalıdır. Eger Anadolu'nun bir köyünde anlatılan bir efsanenin veya bir destanın aynısını ya da motiflerinden bazılarını Azerbaycan'ın, Türkistan'ın ya da Sibiry'a'nın bir köyünde, bir kasabasında tesbit edilebilirse bu, müşterek kültür unsurlarını ortaya çıkarmada daha etkili olur, düşüncesindeyiz. Önceliğin bu sahaya verilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte imparatorluk dönemi edebî eserlerinin de araştırılması, müşterekleri tesbit etmede faydalı olur.

Türk dünyası mukayeseli folklor ve halk

edebiyatı araştırmalarında karşılaşılabilecek bazı problemler vardır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1) Múdahaleler sonucunda oluşan problemler

2) Tabii olan problemler.

Múdahaleler sonucunda oluşan problemleri şöyle sıralayabiliriz:

a) Boyları ayrı ayrı millet haline getirme mesaisi sırasında efsane ve destanlardan faydalanılmıştır. Bu metinler, özünden saptırılarak yorumlanmıştır. Ayrı ayrı milletler haline getirme mesaisi sırasında her boya ayrı tarihi miras, ayrı kültürel miras verilmiştir. Mesela, Çağatay Türkçesi'nin mirasının nerdeyze tamamına yakını günümüz Özbekleri'ne verilmiştir. Günümüz Kırgızları'nı XIX. asırda Kazak ve Karakalpaklardan ayırdıktan sonra Haksalarla birlikte Yenisey Kırgızları'nın tek mirasçısı durumuna getirmişlerdir. Bu tarihi miras verilirken, günümüz Kırgızları için de anlatılan bazı efsaneler delil olarak gösterilmiştir. Yine Manas destanı sadece Kırgızlar'ın destanı olarak kabul edilmiş ve o hale getirilmiştir. Dede Korkut, son zamanlara kadar tamamıyla bir Oğuz destanı olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Günümüz Uygurları daha 1920'lerde Uygur adını almalarına rağmen tarihi Uygurlar'ın tek mirasçısı olarak kabul edilmiştir. Bunun için bazı efsane ve destan metinleri saptırılarak yorumlanmıştır.

Elleyada etrafında teşekkül eden efsaneler ve destan parçaları sadece Sahalar'a mal edilmiştir(2). Halbuki Elleyada etrafında teşekkül eden bazı destan parçaları bizim Köroğlu destanıyla büyük oranda alakalıdır. Fakat ne yazık ki, bu konuda araştırma yapılmamıştır. Sonra Saħa arşivlerinde altı yüzdenden fazla destan metni saklanmaktadır. Bu destanlardan ancak on küsuru yayımlanmıştır. Onlar da büyük mücadelelerle yayımlanmıştır. Ural-Batır destanı, İdil-Ural boyunda yaşayan diğer Türk grupları bir kenara itilerek sadece Başkurtlar'ın destanı olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Ural-Batır destanı da Köroğlu destanı ile ilgilidir (3).

Ayrıca şunu da belirtelim ki, halk arasında anlatılmamasına rağmen Zerdüştölükle, Avestayla ilgili bazı efsaneler Özbek, Türkmen ve Azeri folkloruyla ilgili kitaplara dahil edilmiştir. Kitaplara konulan bu efsanelerden hiç biri bölgede yaşayan Türkler arasında anlatılmamaktadır (4). Bunda o kadar ileri gidilmiştir ki, bu metinler ders kitaplarına bile sokulmuştur. Yine Güney Sibiry'a da yaşayan Türk boylarının mitoloji ve efsane metinleri içerisinde ayrı kültür, ayıyla ilgili mitolojik me-

tinler sokulmuştur. Bu metinler, o bölgelerde yaşayan Türk olmayan milletlerden derlenmesine rağmen Türklere maledilmiştir.

Yine Dede Korkut hikayelerinden Bamsı Beyrek'i hemen hemen bütün Türk dünyasında bulmak mümkündür. Adı bazen Alpamış, bazen Alpamıs, bazen de Alıp-Manaş ya da Boğoğlan'dır. Adı farklı bile olsa aynı motifler, sözkonusu bütün destanlarda bulunur. Fakat Dede Korkut'a bu gözle yaklaşılmamıştır.

Ayrıca Açık Garip, bütün Türkistan'da Açık Garip adıyla bilinirken, Güney Sibiry'a'da Maaday-Kara adıyla karşımıza çıkmaktadır (5). Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür.

Bu arada özellikle Türk boyları ile ilgili destan ve efsaneleri konu edinen inceleme kitaplarına da değinmek istiyoruz. Bu incelemelerin tamamına yakını Rus Türklük bilimi mantığına göre yapılmıştır. Türk asıllı araştırmacıların da büyük bir bölümü aynı mantıkla hareket etmiştir. Bütün araştırmacılar, ele aldıkları destan ve efsaneyi veyahutta herhangi bir folklor metnini kendi boyuna maletmeye çalışmıştır. Destan incelemelerinde coğrafi terimler üzerinde durulmuş, folklor kaidelerini hiçe sayarak bu terimlerden hareketle destan belli bir boya maledilmeye çalışılmıştır. Metnin içinde geçen bir aşiret adı veya bir dağ adı o metnin belli bir boya ait olmasına yetmiştir. Bu veya buna benzer bir çok sebepten dolayı incelemelerden yola çıkarak yapılacak değerlendirmeler, bizi yanlış sonuçlara götürebilir. Bu yüzden arşiv malzemeleri veya derlemeler üzerinde çalışmak daha doğrudur.

b) Arşiv malzemeleri ancak Parti'nin sanđıründen sonra yayımlanabilmiştir. Yayımlanan malzemeler tahrif edilmiştir. Folklor malzemelerindeki Türklüğe ve İslâmiyet'e ait unsurlar çıkarılmış veya yozlaştırılmıştır. Bu konuda sayısız örnek vardır. Birkaç örnek verecek olursak, meselâ Manas destanının yayımına ancak içindeki "pantürkiat" ve "panislâmiyet" unsurların çıkarılması şartıyla izin verilmiştir(6). Bunda o kadar ileri gidilmiştir ki, destanın içinde geçen "Türk" kelimeleri silinerek yerine Kırgız yazılmıştır. Yine Alpamış, Köroğlu ve Koplandı Batır destanlarında da benzeri müdahaleleri görürüz. 1991 yılında Özbekistan Elyazmalar Kütüphanesi'nde meşhür destancı Eręař Cumanbülbüloğlu'ndan derlenen Köroğlu destanının derlemelerini inceleme fırsatı bulmuştuk. Bu elyazmaların yayımlanan metinle mukayese edince aralarında büyük farklar olduğunu gördük. Destanın içindeki ortak Türk kültür-

rüne ve İslamiyete ait unsurlar çıkarılmıştı. Şimdi sormak istiyorum: Tahrif edilerek yayımlanan metinle yapılan bu mukayese bizi hangi oranda sağlıklı bir neticeye götürür? Aynı şekilde Dede Korkut'un yayımında da benzer problemlerle karşılaşırız. Elde dünyaca bilinen yazmalar olmasına rağmen, Sovyetler Birliği döneminde Dede Korkutla ilgili olarak yapılan bazı çalışmalarda metnin içindeki dini motiflerin çıkarıldığını görürüz.

Bu arada efsane ve menkıbe metinleri üzerinde oynanan oyunlardan da söz etmek istiyoruz. Türkistan bölgesinde toplanan efsane ve menkıbe metinleri uzun süre yayımlanmamıştır. Yukarıda da söz ettiğimiz gibi, daha ziyade Avesta'dan, Zerdüşt'lükten alınan metinler ve içinde dini motif olan veya Rus istilâcılara karşı unsurlara sahip olan efsaneler sistemli bir şekilde yok edilmiş veya yayımlanması yasaklanmıştır. Bu efsanelerin gerçek olmadığını, halkı kandırmak için feodallar ve din adamları tarafından uydurulduğunu konu edinen sayısız çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar büyük tirajlarla yayımlanmıştır. Türbe ziyaretleri bile yasaklanmıştır. Din ve din büyüklere hakkında kötü efsaneler uydurulmuştur.

c) Bazı malzemelerin yayımlanması yasaklanmıştır. Yasaklanan bu folklor ve halk edebiyatı mahsulleri Türklük âleminin büyük bir kesiminde yaygın olan ortak kültür miraslarıdır. Özellikle ortak tarih ve kültür şuru veren destanlar, yasaklanan bu eserlerin başında gelir. Bu yasak destanlar, bilim adamlarından oluşan mahkemelere bile verilmiştir. Manas, Alpamış, Koblandı, Batur, Çora Batur gibi destanlarla Dede Korkut Kitabı mahkemeye verilen mahsullerin başında gelir. Bunda o kadar ileri gidilmiştir ki, bu destanların yayımlanması yıllarca engellenmiştir. Meselâ, Manas destanının yayım macerası otuz yıl sürmüştür. Bu destanlara karşı Rus Türklük bilimi dergilerinde Rus Türkologları tarafından sayısız makale yayımlanmıştır. Bu makalelerin hepsinde bu destanların Pantürkist ve Panislamist unsurlar içerdiği yazılmıştır. Sonunda bu destanların yayımlanması için gerekli izin çıkmıştır ama, içlerindeki Türklük ve İslamiyete ait unsurların çıkarılması şartıyla...

ç) Türk lehçelerinden Rusça'ya yapılan metin tercümelemleri büyük oranda kısaltılmıştır(7). Tabii bunun istisnaları da vardır. Ruslar tarafından yapılan bu tercümelemlerin başına konulan giriş bölümlerinde de Rus görüşleri yansıtılmıştır. Tercümelemlerin kısaltılmasıyla folklor ve halk edebiyatı mahsullerindeki bir çok motif atılmıştır. Adeta metinlerin tortusu

kalmıştır. Özellikle batılı Türkologlar bu Rusça tercümelemler üzerinde çalışmışlardır. Zaten aslı lehçesindeki yayımı sırasında sansürden geçen ve dolayısıyla tahrif edilen metinlerin Rusça'ya kısaltılarak yapılan bu tercümelemler üzerinde çalışmak araştırmacıları hangi oranda doğru neticeye götüreceği merak konusudur. Şöyle söylemek mümkündür; Böyle kısaltılmış metinler üzerinde yapılacak değerlendirmeler, yorumlar ne oranda doğru ve gerçektir.

2. Yapılan bu müdahaleler sonucunda karşılaşılabileceğimiz problemlerin yanında bir de hadisenin tabiatından kaynaklanan problemler vardır. Bunları da kısaca şu şekilde belirtmek mümkündür:

a) Türlemlere verilen adlar farklı olabilir. Meselâ, bazı bölgelerde masala ertek, erteki denirken bazılarında comok, çörçök ya da bir başka ad verilmektedir. Ülkemizde yapılan bazı araştırmalarda bu konuda hataya düşülmektedir. Meselâ, bir araştırmacı Azeri Türkçesi'nden aktardığı masalları halk hikayesi adıyla yayımlamıştır(8). Bu konuda başka örnekler de vardır.

b) Folklor terimlerinde karışıklıklar söz konusudur. Meselâ, "koşok" bazı bölgelerde tür iken bazı bölgelerde nazım şeklidir. Kojonk da aynı şekildedir. Destan ise bazı bölgelerde halk hikâyesi karşılığında kullanılırken bazı bölgelerde epos karşılığında ya da her iki türü de ihtiva edecek bir şekilde kullanılmaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Türk dünyası folklor ve halk edebiyatı mukayeseli çalışmaları sözkonusu bu problemler ortadan kalkmadığı müddetçe sağlıklı bir neticeye ulaşmayacaktır. Türk dünyası folklor ve halk edebiyatı araştırmalarında arşiv materyallerine ve derlemelere öncelik verilmelidir.

NOTLAR

1. Bu konuda Bks. Doç. Dr. Yavuz AKPINAR, "Kardeş Türk Edebiyatlarını Tanıtma Karşılaşan Problemler", Kardaş Edebiyatları, 30, 1995, 3-6.
2. G.V. KSENOFONTOV, Ellayada, Moskova 1977.
3. Başkört Halk İcahı, Öfk 1973, 33-144.
4. Bu tip efsaneler, Özbek, Azeri ve Türkmen efsaneleriyle ilgili hemen hemen her kaynağa alınmıştır. Hatta Edebiyat tarihlerinde bile vardır.
5. Maçday-Kara ile ilgili olarak bkz. Altaytık Geroişekie Skazaniya, Moskova 1983, 10-169.
6. Manas destanının yayımında karşılaşılan güçlüklerle ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. Mehmet İsa Aral, "Ekim İhtilâlinin Sonra Sovyetler Birliği'nde Manas Destanı Üzerinde Oynanan Oyunlar ve Başkılar", Türk Kültürü, XXI (243), 1983, 475-481.
7. Bu konuda örnek olması için Altay Türkleri'ne ait Alp-Manas destanının yayımlarına bakılabilir.
8. Bu tip yanlışlıklara örnek olman bakımından aşağıdaki eserler yeterlidir. Altan Altan ARASLI, Azeri Türkleri'nin Halk Hikâyeleri, Ankara 1985.